

K PROMĚNÁM KONCEPCE VLASTNICKÉHO PRÁVA OD RAKOUSKÝCH ÚSTAV DO SOUČASNOSTI

Ondřej Horák*

Abstrakt: Příspěvek je věnován proměnám pojmu a ochrany vlastnictví v českých zemích od 19. století do současnosti, zejména problematice nedílnosti, nedotknutelnosti a předmětu vlastnického práva. Z historicko-právní perspektivy budou promyšleny dvě provázané otázky: 1) Jak se za posledních dvě stě let vlastnická úprava vyvíjela a kam směřuje? 2) Je možné a vhodné mluvit o „nedotknutelnosti“ vlastnictví? Můžeme shrnout, že vývoj osciloval mezi „uživatelskou“ a „mocenskou“ koncepcí vlastnictví (uživatelský přístup byl určující do poloviny 19. století a od 50. do 90. let 20. století) a že „nedotknutelnost“ můžeme vztáhnout pouze k majetku vázanému na osobní sféru vlastníka.

Klíčová slova: vlastnictví, vlastnické právo, dělené vlastnictví, nedotknutelnost, nedílnost, konfiskace, vyvlastnění

„Proti soukromému majetku staví se do popředí osoba lidská.
... Ne majetek je účel, nýbrž člověk.“ (Jaromír Sedláček)

UVEDENÍ

Vlastnická problematika už tradičně přitahuje zvýšenou pozornost filosofů, právníků a politiků. Hrála stěžejní roli v úvahách o vzniku státu, základních právech i vývoji společnosti. Hodnocení i argumenty se různily (jednou bylo vlastnictví prohlašováno za nedotknutelné a posvátné právo, jindy za krádež), diskuse k řadě otázek zůstává stále otevřená.¹

Inspirativně se vlastnictví věnovala také většina našich předních právních vědců, ať již byli orientováni historicko-právně, normativisticky nebo marxisticky. U neznámějších z nich, jako byli A. Randa, J. Pražák, J. Sedláček či V. Knapp (pokud zmíníme alespoň ty, kterým byla na stránkách časopisu *Právník* věnována speciální pozornost), se navíc jednalo o jejich stěžejní práce a současně o téma, ke kterému se při různých příležitostech opakovaně vraceli.² Ze současných českých autorů uvedme alespoň K. Eliáše, J. Filipa, J. Hurdíka či J. Spáčila.³

* JUDr. Mgr. Ondřej Horák, Ph.D., Právníká fakulta Univerzity Palackého v Olomouci. Článek je dílčím výstupem z projektů GAČR č. 15-08294S *Dělené vlastnictví a jeho středoevropské konotace a perspektivy*. E-mail: ondrej.horak@upol.cz.

¹ Z obsáhlé literatury uvedme alespoň: BRANDT, R. *Eigentumstheorien von Grotius bis Kant*. Stuttgart: Frommann-Holzboog, 1974 (konkrétně rozbor Grotia, Cumberlanda, Locka, Huma, Rousseaua a Kanta); LAZAR, J. *Buržoázne vlastnické koncepcie z hľadiska marxistickej právnej vedy*. Bratislava: Veda, 1984; LEHMANN, J. *Sachherrschaft und Sozialbindung? Ein Beitrag zu Gegenwart und Geschichte des zivilrechtlichen Eigentumsbegriffes*. Berlin: Duncker & Humblot, 2004; SCHWAB, D. *Eigentum*. In: *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Bd. II. E–G. 4. Auflage. Stuttgart: Klett – Cotta, 1998, s. 65–115; VENĚDIKTOV, A. V. *Státní socialistické vlastnictví. Díl 1*. Praha: Orbis, 1950 (v rámci 1. dílu se autor snažil o nalezení obecné definice vlastnictví na základě historického vývoje).

² Srov. RANDA, A. I. *Držba dle rakouského práva v pořádku systematickém. II. Právo vlastnické dle rakouského práva v pořádku systematickém*. Praha: Aspi, 2008 [podle: KASANDA, V. (ed.). 7. vydání. Praha: Česká akademie pro vědy, slovesnost a umění, 1922; 1. vydání 1871]; PRAŽÁK, J. *Das Recht der Enteignung in Österreich unter Berücksichtigung der auswärtigen Gesetzgebungen und der einheimischen Praxis*. Prag: H. Mercy, 1877; SEDLÁČEK, J. *Vlastnictví*. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2012 (obsahuje: *Vlastnictví a vlastnické právo*. Brno: Barvič & Novotný, 1919; *Vlastnické právo*. Praha: V. Linhart, 1935; *O vlastnictví*, pův. vydání); KNAPP, V. *Vlastnictví v lidové demokracii. Právní úprava vlastnictví v Československé republice*. Praha: Orbis, 1952.

Příspěvek je zaměřen na proměny pojmu a ochrany vlastnictví od 19. století do současnosti. Jeho koncepce je postavena na kombinaci chronologického a tematického přístupu, kdy v rámci jednotlivých vývojových kapitol je věnována pozornost „nedílnosti“ a „nedotknutelnosti“ vlastnictví. Pokusíme se přitom revidovat současný stav poznání, jak věcně, tak interpretačně.⁴

1. K POJMU A PŘÍSTUPŮM K VLASTNICTVÍ

1.1 Pojem

Vlastnická terminologie se ustálila až po polovině 19. století.⁵ Moderní pojem „vlastnictví“ byl vytvořen J. Jungmannem (30. léta 19. století), který se nechal inspirovat Lindeho *Słownikiem języka polskiego (właśnictwo)*. Nový termín byl záhy užíván v odborné literatuře (A. Strobach, W. Grünwald) a o jeho obecné rozšíření se zasloužil především Šemberův překlad občanského zákoníku z roku 1862. Za připomenutí také stojí, že terminologická komise z roku 1849 (P. J. Šafařík a kol.) navrhovala rozlišování vlastnictví v objektivním smyslu (vzhledem k majetku) jako „vlastenství“ a v subjektivním smyslu (vzhledem k vlastníkovi) jako „vlastnictví“, což se však neujalo.⁶

Pojmy vlastnictví a vlastnické právo právní věda většinou užívala a dodnes užívá jako synonyma. V návaznosti na platnou úpravu mezi nimi nerozlišovala rakouská civilistika 19. století (zmiňme alespoň Antonína Randu, na kterého takřka celá pozdější literatura navazovala) a až na výjimky (J. Sedláček) ani naše meziválečná civilistika, marxistická právní věda (V. Knapp aj.) tak naopak činila.⁷

V novější literatuře se rozlišuje vlastnictví jako kategorie ekonomická (společenská forma přivlastňování statků) a jako kategorii právní (ve významu vlastnického práva), dále vlastnické právo ve smyslu objektivním (jako soubor právních norem) a subjektiv-

³ Srov. ELIÁŠ, K. Vlastnické právo. Paradigmata českého pojetí pod zkušebními kamenem kontinentální právní kultury. *Právní rozhledy*, 2005, roč. 13, č. 22, s. 807–812, a ELIÁŠ, K. *Vlastnictví a právo v tenzi mezi stabilitou a proměnlivostí zákonodárství*. Praha: Academia, 2017; FILIP, J. Aktualne problemy konstytucyjnej regulacji własności a projektów nowych ustawowych regulacji w Republice Czeskiej. In: *Własność-Zagadnienia ustrojowo-prawne. Porównanie rozwiązań w państwach Europy środkowo-wschodniej*. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe, 2006, s. 83–93; HURDÍK, J. Vlastnictví a vlastnické právo ve společnosti sítí. In: *Pocta Jiřímu Švestkovi k 75. narozeninám*. Praha: ASPI, 2005, s. 93–107, a HURDÍK, J. *Institucionální pilíře soukromého práva v dynamice vývoje společnosti*. Praha: C. H. Beck, 2007, s. 40–59; SPÁČIL, J. *Ochrana vlastnictví a držby v občanském zákoníku*. 2. dopl. vydání. Praha: C. H. Beck, 2005.

⁴ Příspěvek vznikl v souvislosti s přípravou hesel „Konfiskace“, „Kontinuita, diskontinuita, revoluce“, „Pozemková reforma“, „Vlastnictví“, „Vlastnictví dělené“ a „Vyvlastnění“ pro *Encyklopedii českých právních dějin*, problematika však byla rozpracována již ve starších pracích, srov. zvl. HORÁK, O. *Liechtensteinové mezi konfiskací a vyvlastněním. Příspěvek k poválečným zásahům do pozemkového vlastnictví v Československu v první polovině dvacátého století*. Praha: Libri, 2010.

⁵ Zatímco v „českém“ překladu § 29 březnové ústavy se pro termín *Eigentum* užívá „vlastnota (majetek)“ (autorem byl zřejmě K. J. Erben), v „moravském“ překladu „vlastnictví (majetnost)“ (autorem byl zřejmě A. V. Šembera). Srov. *Pražské noviny* (1849, č. 39, s. 154) x samostatné vydání nákladem K. Winickera v Brně, dostupné z: <<http://science.law.muni.cz/dokumenty/23559>>.

⁶ K vlastnické terminologii podrobněji: HORÁK, O. Všeobecný občanský zákoník a proměny vlastnictví. In: *200 let Všeobecného občanského zákoníku*. Praha: Wolters Kluwer, 2011, s. 521–522.

⁷ Srov. mj. SEDLÁČEK, J. *Vlastnictví a vlastnické právo*, s. 38; KRČMÁŘ, J. *Právo občanské. Díl II. Práva věcná*. 3. dopl. vydání. Praha: Knihovna Sborníku věd právních a státních, 1946, zvl. s. 95; KNAPP, V. *Vlastnictví v lidové demokracii*, zvl. s. 21 an.

ním (jako možnost chovat se normou vymezeným způsobem neboli jako soubor oprávnění). Pokud bývá vlastnictví od vlastnického práva nověji odlišováno, je vlastnictví považováno za předmět vlastnického práva, což našlo odraz také v občanském zákoníku (viz § 1011 a násl.).⁸

1.2 Východiska, koncepce, charakteristika

V odborné literatuře se vedly a vedou polemiky o původu vlastnictví či o tom, zda je vlastnické právo výrazem svobody či rovnosti, což má často také ideologické konotace. V návaznosti na rozlišení vlastnictví a vlastnického práva (a na Dworkinovo pojetí rovnosti) by bylo možné dospět ke kompromisnímu řešení, že vlastnictví je výrazem svobody a vlastnické právo rovnosti.⁹

V zásadě můžeme rozlišit dva základní přístupy k vlastnictví:

- 1) přístup „mocenský“: vlastnictví jako právní moc, jako právo výlučné a nedílné, což asi nejlépe odpovídá klasickému (římskoprávnímu) chápání vlastnického vztahu a také liberálnímu myšlení;
- 2) přístup „uživatelský“: vlastnictví jako soubor oprávnění, jako právo dělitelné, což bylo charakteristické pro feudální i komunistické chápání vlastnických vztahů a odráží také sociální rozměr problematiky.

Tyto koncepce dodnes svádí v jistém smyslu „boj“, ať již to bylo na poli zákonodárství, aplikace či teorie. V současnosti sice převažuje přístup „mocenský“, již tradičně je však modifikovaný přístupem „uživatelským“, jehož role se také aktuálně posiluje.¹⁰

Vlastnictví bývá charakterizováno jako všeobecné právní panství nad věcí, což odkazuje až ke klasickému římskoprávnímu pojetí (jako jeho znaky se uvádí přímost, úplnost, výlučnost, absolutnost, pružnost či jednotnost). Přirozenoprávní učení, které výrazně formovalo kodifikace z počátku 19. století, povýšilo vlastnictví až na jakýsi prototyp (přirozeného) subjektivního práva: považovalo je za nedotknutelné a posvátné, jak příznačně hlásala Deklarace práv člověka a občana (1789). Představitelé pozdější právní vědy se ostře postavili proti myšlence přirozeného práva a vlastnické právo nahlíželi spíše sociální perspektivou.

Právní věda je v jistém smyslu už tradičně rozpolcená – v souvislosti s vlastnictvím mluví o výlučnosti, nedílnosti a nedotknutelnosti, ale současně dodává, že jsou tyto znaky dány pouze pojmově (typicky Randa). Už v meziválečné éře se však někteří právní vědci odhodlali spojit již samotný pojem vlastnictví s jeho omezeností, což mohlo být vysvětlováno sociologicky (E. Svoboda, E. Swoboda) i normativně (J. Sedláček); nověji můžeme zmínit K. Eliáše.

⁸ K tomu srov. ELIÁŠ, K. *Vlastnické právo*, s. 808.

⁹ Blíže: HORÁK, O. Mezi svobodou a rovností. K paradigmatu vlastnického práva z historické perspektivy. *Časopis pro právní vědu a praxi*. 2006, roč. 14, č. 1, s. 48–52.

¹⁰ Teoretické uchopení obou přístupů odkazuje v evropském právním myšlení až do 14. století k předním postglosátorům Bartolovi de Saxoferrato a jeho nejvýznamnějšímu žákovi Baldovi de Ubaldis. Oba sice vycházeli z římskoprávních textů, dospěli však k odlišným definicím vlastnického práva: zatímco Bartolus kladl důraz na mocenskou, Baldus na uživatelskou stránku. Blíže: URFUS, V. *Historické základy novodobého práva soukromého. Římskoprávní dědictví a soukromé právo kontinentální Evropy*. 2. dopl. vydání. Praha: C. H. Beck, 2001, s. 37 an.

2. VÝVOJ DO ROKU 1918 (S DŮRAZEM NA VŠEOBECNÝ OBČANSKÝ ZÁKONÍK A PROSINCOVOU ÚSTAVU)

2.1. Moderní pojetí vlastnictví je v českých zemích provázáno s přijetím všeobecného občanského zákoníku (1811; dále v. z. o.), který do jisté míry plnil i funkci ústavy.¹¹ Preferovalo se v něm sice úplné (nedělené) vlastnictví (§ 354 a 360), na rozdíl od francouzského *Code civil* (1804) však obsahoval ještě institut děleného vlastnictví (§ 357–360 a § 363).¹² Myšlenka děleného vlastnictví se do kodifikace prosadila až v tzv. Martiniho osnově (1796) a jako hlavní inspirační zdroj můžeme uvést pruské všeobecné zemské právo (1794),¹³ které Martini oceňoval.¹⁴

Zakotvení děleného vlastnictví bývá literaturou většinou chápáno jako relikv feudální koncepce vlastnického práva, který měl snižovat význam rakouské kodifikace. Pokud však uvážíme, že koncepce děleného vlastnictví upevňovala v případě dědičného pachtu poddaných jejich postavení, tak měla i dobově velký význam.¹⁵

Ve v. z. o. se uživatelská koncepce promítala také do úpravy řady dalších institutů: zmínit můžeme zejména nabytí od nevlastníka (zvláště § 367–368 a § 824), promlčení a vydržení (§ 1451), kde byla spojena s ochranou dobré víry nabyvatelů, dále pak svěřenské nástupnictví (§ 608). Odrazilo se to také v širokém pojetí věci v právním smyslu (tj. nejen věcí hmotných, ale i nehmotných, srov. § 285, 292, 311, 353 a 355), což (na rozdíl od římského práva) umožnilo posesorní (držební) ochranu užívacích oblihačních práv v podobě držby práva (§ 313, 339 a 346).

Ve v. z. o. byla zakotvena také moderní úprava vyvlastnění, umožňující odnětí či omezení vlastnictví pouze ve veřejném zájmu a za náhradu. Zatímco *Codex Theresianus* (II. 3. 25–26) a Hortenova osnova (II. 2. § 2) ještě upravovaly institut vyvlastnění bez povinnosti poskytnout náhradu, Martiniho osnova (II. 3. § 12) a (západo)haličský občanský zákoník (II. § 84) už podmiňovaly vyvlastnění existencí veřejného zájmu a poskytnutím přiměřené náhrady, což odpovídá také finální úpravě v. z. o. (§ 365: „*Žádá-li toho obecné dobro, musí člen státu za přiměřené odškodnění i úplné vlastnictví věci odstoupiti.*“). Z inspiračních zdrojů redaktorů bývá uváděno učení H. Grotia, Deklarace práv člověka a občana (čl. 17) a opět všeobecné zemské právo (Úvod § 74–75).¹⁶

¹¹ FILIP, J. Občanský zákoník bez ústavy (ke 200. výročí ABGB). *Časopis pro právní praxi*. 2011, roč. 19, č. 2, s. 99–108.

¹² Užívalo se pro poměry lenní (§ 359), poddanské (dědičný pacht § 1122 a dědičný úrok/činže § 1123), pro svěřenství neboli *fideikomis* (§ 629), pro dědičné právo k povrchu neboli *superficies* (§ 1125) a pro právo na duchovní obročí neboli *beneficium*. Koncepce děleného vlastnictví byla z ABGB vypuštěna až v roce 2006, konkrétně byly zrušeny § 357, 359 a 360, § 1122–1150 a 1457 (viz BGBl. I Nr. 113/2006).

¹³ *Allgemeines Landrecht*, I. 8., § 16–20 a I. 18., § 1 an.

¹⁴ PICHLER, J. W. Das geteilte Eigentum im ABGB. *Zeitschrift für Neuere Rechtsgeschichte*. 1986, roč. 8, s. 23–42.

¹⁵ K omezení pravomocí vrchností a posílení práv poddaných došlo již spolu se známým patentem o zrušení nevolnictví také patentem o nové úpravě držitelského práva zakoupených sedláků k jejich statkům (1781), kdy bylo možné bez souhlasu vrchností statek prodat, zastavit či zadlužit až do dvou třetin jejich hodnoty, a patentem o poddanském dědičném právu (1787), kdy vrchnost již nemohla ovlivnit, kdo se ze zákonných dědiců téhož stupně stane dědicem samotného statku.

¹⁶ Většina autorů zdůrazňuje východisko moderního pojmu vyvlastnění v učení H. Grotia o *dominiu eminens* státu a ochraně nabytých práv (např. G. Meyer, D. Schwab a nejnověji M. Schmoeckel), což (nedůvodně) u rakouské kodifikace zpochybňují F.-S. Meissel a P. Oberhammer (argumentují staršími kořeny uvedené teorie a zejména tím, že F. Zeiller byl jejím kritikem). Propracování starších teorií Grotiovi neupírá na významu, tím méně, že jejich kritikem byl Zeiller, který pouze komentoval to, co vzniklo již v éře Martiniho. Skutečný inspirační zdroj sice není možné jednoznačně prokázat, zdá se však, že východiskem redaktorů bylo učení

Další vývoj směřoval (pod vlivem římskoprávního myšlení) k postupnému rušení vztahů vyplývajících z děleného vlastnictví a k omezování předmětu vlastnického práva pouze na hmotné věci (dogmaticky). Spolu s technickým pokrokem narůstal počet předpisů omezujících výkon vlastnických práv.

2.2 Proměny ve vlastnické koncepci se odrazily také v rakouském ústavním vývoji.¹⁷ Dubnová ústava (1848) sice katalog základních práv ani ochranu vlastnictví neobsahovala, do kroměřížského návrhu ústavy (1848/49) však již zahrnut byl (a to hned do hlavy II), včetně ochrany vlastnictví (§ 22) i zrušení děleného vlastnictví (§ 23).¹⁸ V oktrojované březnové ústavě (1849) byla zakotvena (ovšem mimo katalog základních práv) ochrana vlastnictví (§ 29), ale už jen vyplatitelnost děleného vlastnictví (§ 32).¹⁹

Významný mezník představovalo až vydání státního základního zákona č. 142/1867 ř. z., o všeobecných právech státních občanů, který v několika ustanoveních modernizační trend potvrdil, zvláště v čl. 5 a 7, v nichž se deklarovala nedotknutelnost vlastnictví a rušení vztahů vyplývajících z děleného vlastnictví.²⁰

V čl. 5 se sice ve srovnání s původním návrhem²¹ výslovně nemluví o poskytnutí náhrady, což však bylo bráno jako víceméně samozřejmé. Neexistoval sice obecný

o *dominiu eminens* rozpracované a rozšířené H. Grotiem, ale důraz kladený na poskytnutí náhrady vycházel od K. A. Martiniho (VON HARRAS-HARRASOWSKY, Ph. (ed.). *Der Codex Theresianus und seine Umarbeitungen. Bd. IV.* Wien: C. Gerold's Sohn, 1886, s. 133, pozn. 3), přičemž jak *La Déclaration des droits de l'homme et du citoyen* (Swoboda, Floßmann), tak zejména *Allgemeines Landrecht* jeho přesvědčení upevnily. Blíže: SWOBODA, E. Entwicklung und Begriff der Enteignung. *Gerichts-Zeitung*. 1919, roč. 70, č. 31–32, s. 241–246, zvl. s. 243; MEISSEL, F.-S. – OBERHAMMER, P. Historische Grundlagen des Enteignungsrechts. *Österreichische Juristen-Zeitung*. 1996, roč. 51, s. 921–933, zvl. s. 922; SCHMOECKEL, M. Omnia sunt regis: Vom allgemeinen Eigentum des Königs zur Enteignung des Bürgers. Ein Überblick zur Geschichte der Enteignung bis zum 18. Jahrhundert. In: *Die Enteignung. Historische, vergleichende, dogmatische und politische Perspektiven auf ein Rechtsinstitut*. Berlin – Heidelberg: Springer, 2017, s. 3–23, zvl. s. 16 an.

¹⁷ Edici dokumentů s komentářem viz ČERNÝ, J. M. *Boj za právo. Sborník aktů politických u věcech státu a národa českého od roku 1848 s výklady historickými. Část I a II.* Praha: Karolinum, 2007 (pův. vydání 1893, odlišné stránkování), a FISCHER, H. – SILVESTRI, G. (eds). *Texte zur österreichischen Verfassungs-Geschichte. Von der Pragmatischen Sanktion zur Bundesverfassung (1713–1966)*. Wien: Geyer-Edition, 1970 (dostupné z: <<http://www.verfassungen.de/at/>>).

¹⁸ Číslování je samostatné (bez vazby na vlastní návrh ústavy), znění § 23 se v jednotlivých návrzích částečně liší (podle návrhu ze září měly být rodinné fideikomisy přímo zrušeny, podle návrhu z prosince to mělo být provedeno zvláštním zákonem). Srov. ČERNÝ, J. M. *Boj za právo I*, s. 591 an. (Návrh práv základních, 26. 9. 1848), s. 678 an. (Nový návrh práv základních, 21. 12. 1848) a s. 753 an. (Návrh ústavy rakouské, 2. 3. 1849). Blíže: Kol. aut. *Kroměřížský sněm 1848–1849 a tradice parlamentarismu ve střední Evropě. Sborník příspěvků ze stejnojmenné mezinárodní konference konané v rámci oslav 150. výročí říšského sněmu v Kroměříži 14.–16. září 1998 v Kroměříži*. Kojetín: KATOS, 1998 (zvl. SOUKUP, L. Občanská práva a svobody v kroměřížském návrhu ústavy, s. 31–36).

¹⁹ § 29: „Vlastnota (majetek) jest pod ochranou říše; i může jen pro veřejné dobré, za náhradu podle zákona, obmezena neb odňata býti.“ Podle: *Prázké noviny*. 1849, č. 39, s. 154.

²⁰ Čl. 5: „Majetek je nedotknutelný. Vyvlastnění proti vůli majitele může nastat jen v těch případech a takovým způsobem, jak je to stanoveno zákonem.“

Čl. 7: „Veškerá pouta poddanství a nevolnictví jsou provždy zrušena. Každou povinnost nebo plnění vázající z titulu děleného vlastnictví na nemovitosti lze vykoupit a v budoucnu nesmí být žádná nemovitost zatížena plněním takového druhu, které nelze vykoupit.“

Blíže: PRAŽÁK, J. *Rakouské právo ústavní. Část III. Ústava říšská*. 2. dopl. vydání. Praha: Jednota právnická, 1902, s. 48 an., zvl. s. 131 an.

²¹ Kromě jiného se dále v čl. 11 návrhu prohlašoval trest „*der allgemeinen Vermögens-Confiskation*“ za provždy zrušený. Srov. NESCHWARA, Ch. Über Eduard Sturm, Rechtsanwalt aus Brünn, und seinen Ur-Entwurf. In: *Školy, osobnosti, polemiky. Pocta Ladislavu Vojáčkovi k 65. narozeninám*. Brno: The European Society for History of Law, 2017, s. 381–394 (edice s. 390–394).

vyvlastňovací zákon, byly však vydávány speciální předpisy z důvodů dopravních, stavebních, zemědělských, vodohospodářských či hornických, přičemž § 365 v. z. o. platil subsidiárně. Nejpropracovanější byl zákon č. 30/1878 ř. z., jenž se týče vyvlastňování k účelu stavění železnic a provozování jízdy po nich, podle kterého se v praxi často postupovalo.

Důslednost rakouské ochrany vlastnictví podtrhuje skutečnost, že dobové právo v zásadě neznalo trest propadnutí či zabavení majetku (trestní zákony z roku 1803, 1852 a 1855 obsahovaly pouze propadnutí věci). Odejmutí majetku odsouzenému mohlo být dosaženo pouze nepřímo, prostřednictvím náhrady škody (srov. § 366 a 370 trestního řádu z roku 1873). Až v době první světové války bylo přijato císařské nařízení č. 156/1915 ř. z., o ručení za náhrady škody při zrádných činech spáchaných za válečných dob, podle kterého měly být konfiskovány majetky nepřátel státu a velezrádců (mimo jiné také Karla Kramáře a Aloise Rašína²²). I tento předpis však odrážel panující teze o „nedotknutelnosti“, když se snažil svoji trestněprávní (konfiskační) podstatu zastít: *de iure* se mělo jednat o nahrazení škody státu, která však nemusela být přímo nebo nepřímo způsobena jednáním zločince, ale měla mu být jako „zadostiučinění za porušení práva přičknuta přiměřená náhrada dle volného uvážení soudu, když ocenil veškeré okolnosti“ (§ 1).²³

V čl. 7 se potvrdilo zrušení poddansko-vrchnostenských vztahů po roce 1848 (patentem ze dne 7. září 1848, č. 1180 Sb. z. s. a zákonem ze dne 4. března 1849, č. 152 ř. z.) a dále se navázalo na rušení lenních vztahů, zahájených zákonem ze dne 17. prosince 1862, č. 103 ř. z., o částečném zrušení svazku manského, podle kterého se měla alodifikace provést za náhradu a také bylo zakázáno zřizování nových lén. Ostatní léna pak byla zrušena zákony ze dne 12. května 1869, č. 103–112 ř. z., vydanými speciálně pro jednotlivé země (č. 103 pro Moravu, č. 106 pro Čechy a č. 107 pro Slezsko). Alodifikace se však podle těchto zákonů prováděla postupně a nepodléhala jí léna úřední a řádu Německých rytířů.

Zdůraznění „mocenské“ koncepce se odrazilo i v odklonu od reálného dělení budov, respektive patrového vlastnictví (*Stockwerkeigentum*), které bylo prohlášeno zákonem č. 50/1879 ř. z., o dělení budov podle materiálních podílů, za nepřipustné.²⁴

Dále je nutné upozornit na proměny v pojetí věci v právním smyslu, respektive předmětu vlastnického práva, které bylo rakouskou právní vědou (Ungrem, Randou a dalšími)

²² Rašín nechal včas svůj majetek převést z velké části na manželku. Citelná finanční ztráta jeho rodině vznikla až s vyškrtnutím Rašína ze seznamu advokátů a se zánikem jeho advokátské kanceláře, přestože v té době zatím ještě nebyl odsouzený. Kramář však na zatčení připraven nebyl, a jeho ženě tak zůstaly pouze nějaké akcie. ŠETŘILOVÁ, J. Alois Rašín. *Dramatický život českého politika*. Praha: Argo, 1997, s. 33, 40 a 138.

²³ Za všechny postižené uvedme alespoň případ jednoho z legionářů, oznámený v dobovém tisku: „Zabavení majetku. C. k. zemský soud pro trestní záležitosti v Brně nařídil ku zajištění nároku, příslušujícího státu na náhradu škody a na odškodnění, které jako zadostiučinění přisouditi se má, zabavení v Rakousku se nacházejícího movitého a nemovitého jmění Ludvíka Halámka, 36-letého, narozeného v Uhřinově příslušného do Votína (okr. Vel. Meziříčí), ženatého rolníka.“ *Moravský venkov*. 1917, roč. 9, č. 8, s. 5 (17. 2.). Dále také viz lístek z kartotéky padlých v 1. světové válce: <http://vuapraha.cz/sites/default/files/kartoteka_padlych_v_1_sv_valce/H/Hal%20-%20Ham/ipage00094.htm>.

²⁴ Srov. SCHUSTEROVÁ, M. „Streithäuser“ aneb malé poohlédnutí za patrovým vlastnictvím. In: *I. česko-slovenské setkání doktorských studentů a postdoktorandů oboru právní historie a římského práva. Sborník příspěvků z konference*. Brno: Masarykova univerzita, 2013, s. 248–261; PETR, P. *Nové právo k poruchu*. Praha: C. H. Beck, 2016, s. 9 an.

pod vlivem německé pandektistiky reinterpretováno (rolišovaly se věci ve vlastnictví a v majetku, přičemž vlastnictví bylo zúženo pouze na věci hmotné).

3. VÝVOJ V LETECH 1918 AŽ 1948

3.1 Po vzniku Československa v roce 1918 se právní úprava vlastnictví vydala jak směrem kontinuálním (u „nedílnosti“), tak i diskontinuálním (u „nedotknutelnosti“). Pokud šlo o nedílnost vlastnictví, byly zrušeny fideikomisy zákonem č. 179/1924 Sb. z. a n. (došlo k tomu také v Německu a ve většině nástupnických států rakousko-uherské monarchie).²⁵ Ale ani poté se však ustanovení o děleném vlastnictví nestaly obsoletními (viz zejména duchovní benefícia, ale i jiné specifické právní vztahy).²⁶ O jejich využití se dokonce uvažovalo i při přípravě pozemko-reformního zákonodárství. Nakonec sice bylo zvoleno řešení jiné, které se však také nechalo inspirovat minulostí, neboť přidělový zákon (č. 81/1920 Sb. z. a n.) zavedl institut „rolnického nedílu“ (vlastník byl na přidělu povinen řádně hospodařit a mohl jej zcizit jen se souhlasem Státního pozemkové úřadu). Toto legislativní řešení přesto dělené vlastnictví připomínalo, a proto býval „rolnický nedíl“ někdy označován také jako „rolnický fideikomis“ či „rolnické léno“.²⁷ Podle dobové literatury mohly, pokud by se nejednalo o léna nebo fideikomisy, vznikat také nové případy děleného vlastnictví, avšak buď jako vykupitelné, nebo sice bez práva výkupu, ale jen na určitou dobu: tak bylo např. možné zřídit *superficies* (tj. právo povrchu) nebo *emphyteusi* (tj. právo zákupní), ale jen s právem výkupu pro uživatelského vlastníka.

Až při meziválečné rekodifikaci občanského práva bylo navrženo zrušení všech ustanovení, která dělené vlastnictví zakotvovala (stále však měla zůstat v platnosti ustanovení o nealodifikovaných lénech, srov. čl. VIII, č. 1 uvozovacích a prováděcích předpisů), dokončený vládní návrh z roku 1936/37 se však schválit nepodařilo a došlo k tomu až v občanském zákoníku z roku 1950. Pod vlivem německé pandektistiky přesto někteří přední civilisté (např. A. Randa či J. Krčmář) ještě za platnosti v. z. o. reinterpretovali pro ně „tak zvané dělené vlastnictví“ jako vlastnictví nedělené.²⁸

3.2 Posilování uživatelské koncepce se odrazilo také v přístupu dobové právní vědy k věci v právním smyslu (zastánci širšího pojetí vlastnictví byli zejména normativisté²⁹) i při přípravě meziválečné rekodifikace. Věc v právním smyslu neměla být původně definována s tím, že by se její vymezení mělo přenechat právní vědě. Superrevizní

²⁵ Srov. mj. SATURNÍK, T. *Přehled dějin soukromého práva ve střední Evropě. Nástin přednášek*. Praha: nákl. vl., 1945, s. 68 an., a KRČMÁŘ, J. Fideikomisy. In: *Slovník veřejného práva československého. Sv. I. A–J*. Brno: Polygraphia – R. M. Rohrer, 1929, s. 594–598.

²⁶ Jako zajímavost můžeme uvést charakter liechtensteinských majetků v českých zemích: vlastnictví (vrchní, k podstatě) bývalého primogeniturního fideikomisu zrušeného zákonem č. 179/1924 Sb. náleželo v důsledku recepce zákona č. 15/1893 f. z. podle J. Sedláčka vládnoucí dynastií jako korporaci a mělo charakter korunních statků. Panující kníže byl sice také považován za vlastníka (zápis v pozemkových knihách a aktivní legitimace k reivindikační žalobě), ovšem za vlastníka dočasného a podmíněného, a to z titulu regenta a hlavy státu. Blíže: SEDLÁČEK, J. *Právní posice rodu knížat z Liechtensteinu a na Liechtensteině podle práva československého. Sv. I. Tištěný posudek*. Olomouc: nákl. vl., 1928, s. 115–116, 123, 131, 133 a 146.

²⁷ Srov. SEDLÁČEK, J. *Pozemková reforma. Pět civilistických úvah o záboru velkého majetku pozemkového a o tom, co se zábořem souvisí*. Brno: Barvič & Novotný, 1922, s. 247.

²⁸ Srov. RANDA, A. *Právo vlastnické*, s. 3–7, zvl. s. 5, a KRČMÁŘ, J. *Právo občanské II*, s. 100 an.

²⁹ Srov. SEDLÁČEK, J. *Vlastnické právo*, s. 18.

komise však do osnovy z roku 1931 legální definici věci vrátila (§ 229), a to v širokém pojetí v. z. o., vlastnictví však zůstalo omezené pouze na věci hmotné (§ 278); ve vládním z roku 1936/37 pak upustila i od tohoto omezení.³⁰

Dále můžeme ještě zmínit vyhocenou i vlivnou polemiku mezi Miroslavem Boháčkem a Františkem Weyrem o charakteru pachtu, respektive o rozlišování věcných a obligacních práv.³¹ Konkrétně se jednalo o to, zda se pachtýř může sám domáhat ochrany proti zásahům třetích osob. Podle Boháčka, reflektujícího tradiční civilistickou doktrínu, jde u obligacních práv jen o vztah „*inter partes*“ a vlastník musí detentorovi zajistit ochranu (vyplývající z povinnosti umožnit oprávněnému nerušené užívání věci). Weyr naopak uváděl, že třetími osobami nesmí být rušen nejen vlastník či držitel, ale i detentor, takže neviděl logický důvod, proč by mu petitorní ochrana „*erga omnes*“ neměla být také přiznána. Další vývoj dal do jisté míry za pravdu oběma. Nejvyšší soud totiž akceptoval kritiku svých starších rozhodnutí a v rámci plenárního rozhodnutí ze dne 17. května 1932 (Vážný civ. 11674) následoval Boháčkovy vývody o tom, že pacht má pouze obligacní charakter, respektive že „*nájemce může hájiti své pachtovní právo petitorní žalobou jen proti pronajímateli, nikoliv však proti třetímu, jenž mu zadržuje najatou věc, nebo ho jiným způsobem ruší v nájemném užívání*“.

V rámci rekodifikace se naopak vyšlo vstříc Weyrově myšlence o věcně-právních účincích pachtu a ve vládním návrhu 1936/37 byl nově redigován § 155 nazvaný „*Obdoba vlastnických žalob*“: „*Uživací práva k cizí věci, pokud není v zákoně ustanovení zvláštních, požívají co do oné věci od počátku užívání ochrany podle obdoby žalob vlastnických*.“ Podle mínění některých členů rekodifikační komise – E. Svobody, F. Roučka a J. Sedláčka – mělo stačit pouze vypuštění § 278 omezující vlastnictví na věci hmotné. Později však komise zařazení E. Svobodou navrženého (a Krčmářem formulačně upraveného) § 155 schválila.³²

3.3 Pokud šlo o „nedotknutelnost“ vlastnictví, docházelo po roce 1918 k přijímání řady dalších předpisů omezujících výkon vlastnických práv, jak u vyvlastnění,³³ tak např. u nájemního práva.³⁴

³⁰ Srov. *Důvodová zpráva k vládnímu návrhu zákona, kterým se vydává občanský zákoník*, dostupné z: <http://psp.cz/eknih/1935ns/se/tisky/t0425_18.htm>.

³¹ BOHÁČEK, M. Nový názor nejvyššího soudu na otázku právní ochrany pachtýře proti třetím osobám. Kritické poznámky k rozhodnutí nejvyššího soudu ze dne 29. června 1929, Rv I 238/29, Váž. civ. 9076. *Bratislava*. 1930, roč. 4, s. 408–418. Kritika: WEYR, F. Teorie a praxe. *Časopis pro právní a státní vědu*. 1930, roč. 13, s. 253–265. Replika: BOHÁČEK, M. Kritika rozhodnutí nejvyššího soudu a její teoretické dozvuky. *Bratislava*. 1931, roč. 5, s. 165–169, a BOHÁČEK, M. Kritika rozhodnutí nejvyššího soudu a její teoretické dozvuky. *Právník*. 1931, roč. 70, s. 88–96 (též zvl. otisk). Reakce: NEUBAUER, Z. Jak se nemá polemizovat. *Právník*. 1931, roč. 70, s. 194–197 (Hovorna). Blíže srov. DOSTALÍK, P. Obligační nebo věcně-právní účinky pachtu? Spor mezi Františkem Weyrem a Miroslavem Boháčkem. In: *Polemiky a spory v právní vědě*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2010, s. 19–28.

³² Blíže: HORÁK, O. Ochrana oprávněného detentora proti zásahům třetích osob (ke kořenům a výkladu § 1044 ObčZ). *Právní rozhledy*. 2015, roč. 23, č. 4, zvl. s. 116 an.

³³ K roku 1939 jich bylo podle Knappa platných přibližně 60, nejstarším z nich měl být dvorský dekret z roku 1784. KNAPP, V. *Vlastnictví v lidové demokracii*, s. 244. Blíže: UHLÍŘ, J. Vyvlastnění podle práva československého. *Veřejná správa*. 1931, roč. 1, s. 150 an., 212 an., 237 an. a 285 an.

³⁴ Srov. např. SOUKUP, L. Vyvlastňování nemovitosti v zájmu obrany ČSR ve třicátých letech minulého století a současné případy restituce. In: *Pocta Josefu Blahožovi*. Praha: Vysoká škola aplikovaného práva, 2007, s. 333–338; SOUKUP, L. Ochrana nájemníků a bytová péče v ČSR – aspekty sociálního státu (normativní obraz) 1918–1948. In: *Nové jevy v právu na počátku 21. století. I. Historické impulzy rozvoje práva*. Praha: Karolinum, 2009, s. 16–54.

Výrazné zásahy do vlastnictví se prosadily po roce 1918 zejména v oblasti zemědělství (v rámci tzv. první pozemkové reformy z let 1919–1935/38³⁵), po roce 1945 se pak rozšířily na celé hospodářství. Uplatňovaly se přitom jak (převažující) postupy vyvlastňování, tak i konfiskační. Kromě tzv. druhé pozemkové reformy (1945–1949), která se skládala ze tří relativně samostatných fází, docházelo zejména k znárodnování (v roce 1945 byly zestátněny klíčové oblasti hospodářství – doly a významné průmyslové podniky, potravinářský průmysl, akciové banky a soukromé pojišťovny, po komunistickém převratu v roce 1948 pak i střední a malé podniky).³⁶

Na vývoj reagovala také ústavněprávní úprava. Ústava 1920 (§ 109 odst. 2³⁷) a obdobně také Ústava 1948 (§ 9 odst. 2) umožňovaly vyvlastnění bez náhrady. Ústava 1960 vyvlastnění již neupravovala. V případě prolomení vlastnických garancí v Ústavě 1920 se jednalo o dobově nejvýraznější modifikaci tradičního katalogu základních práv a svobod.

V pozadí tohoto kroku stálo pozemkovo-reformní zákonodárství (1919–1920),³⁸ podle něhož měl být pozemkový majetek některých vlastníků převzat bez náhrady.³⁹ Podle záborového zákona (č. 215/1919 Sb. z. a n.) se mělo jednat o sedm (šest) kategorií majetku,⁴⁰ podle náhradového zákona (č. 329/1920 Sb. z. a n.) měl být bez náhrady

³⁵ Bral se přitom ohled také na dosavadní užívatel vztahy k půdě. Zákona č. 318/1919 Sb. z. a n., o zajištění půdy drobným pachtýřům, přímo umožňoval drobným pachtýřům, kteří hospodařili na pronajaté půdě velkostatků, aby propachtované pozemky vykoupili. Podmínkami bylo, že žadatel (jeho manželka nebo rodina) musí mít požadovaný pozemek v pachtu nejméně 18 let (od 1. října 1901) a spolu s touto půdou nebude vlastnit více než 8 ha.

³⁶ K tomu nověji: KUKLÍK, J. *Znárodněné Československo. Od znárodnění k privatizaci – státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě*. Praha: Auditorium, 2010; HORÁK, O. *Zásahy státu do soukromoprávních vztahů; Státní zásahy do vlastnických vztahů po 2. světové válce*. In: *Vývoj soukromého práva na území Českých zemí. 1. díl*. Brno: Masarykova univerzita, 2012, s. 347–368 a 391–409; GÁBRIŠ, T. *Konfiškácie, znárodnenia a pozemkové reformy z pohľadu medzinárodného práva*. In: *Dekrety prezidenta republiky 70 let poté. Teoretické aspekty, aplikační praxe, komparativní pohľad*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2015, s. 17–53.

³⁷ § 109 odst. 2: „Vyvlastnění je možné jen na základě zákona a za náhradu, pokud zákonem není nebo nebude stanoveno, že se náhrada dáti nemá.“

³⁸ Podle záborového zákona se zabíral pozemkový majetek větší než 150 ha zemědělské nebo 250 ha veškeré půdy. Záboru podléhalo 29 % veškeré půdy v Československu (4 068 300 hektarů, z toho 1 312 700 ha zemědělské). Záborom se neodnímalo vlastnictví, znamenal pouze zmocnění k případnému vyvlastnění, současně přinášel veřejnoprávní omezení v dispozičním právu vlastníka (je vázáno na úřední souhlas) i povinnost na majetku řádně hospodařit.

³⁹ Otázku náhrad provázely ostré spory už od počátku příprav reformního zákonodárství. Socialistické strany (Čsl. strana socialistická a radikální část sociální demokracie) se stavěly převážně proti náhradám, občanské strany byly v zásadě pro náhradu. Srov. zvl. MICHL, J. *Revoluční ovzduší zrodu první československé pozemkové reformy a jeho odraz u českých politických stran*. *Historie a musejnictví*. 1956, roč. 29, s. 61–70, 101–116 a 205–220; LACINA, V. *Boj o uzákonění pozemkové reformy v letech 1918 a 1919*. *Sborník k dějinám 19. a 20. století*. 1978, roč. 5, s. 123–144.

⁴⁰ Podle § 9 záborového zákona měl být bez náhrady převzat 1) majetek příslušníků nepřátelských států; 2) majetek příslušníků bývalé panovnické rodiny Habsbursko-Lotrinské; 3) majetek nadací spočívajících na právech ze šlechtictví zrušeného zákonem č. 61/1918 Sb. z. a n.; 4) majetek, jehož užívání se zakládá na výkonu funkcí, úřadů a důstojenství cizozemských, nebo který s takovou funkcí, úřadem nebo důstojenstvím jest spojen (v úvahu přicházely především statky vratislavského biskupství a ostráhořského arcibiskupství; případně i rytířských řádů, zvl. Německých rytířů); 5) majetek bezprávně nabytý (myšleny byly pobělohorské konfiškáty a bezprávně svedená selská půda); 6) majetek osob, které se hrubě provinily proti československému národu ve světové válce (např. byl zmiňován rakouský ministr zahraničí Otakar hrabě Czernin); 7) majetek, který měl státu připadnout jako splátka na dávku z majetku. Z dobové literatury srov. KRČMÁŘ, J.

převzat už pouze majetek příslušníků nepřátelských států a bývalé panovnické rodiny habsbursko-lotrinské, pokud to nezakazovaly mírové smlouvy (§ 35), a také nadací spojených s právy ze šlechtictví, pokud byly ministerstvem jako nadačním úřadem zrušeny (§ 36). Protože však likvidaci majetku příslušníků poražených států zakazovaly mírové smlouvy a protože se většina nadací transformovala (ztratila šlechtický charakter, změnila název), byl fakticky konfiskován pouze majetek příslušníků bývalé panovnické rodiny, což bylo v návaznosti na mírové smlouvy řešeno zákonem č. 354/1921 Sb. z. a n., o převzetí statků a majetku, případných podle mírových smluv československému státu.

Sporné případy se řešily na vnitrostátní i mezinárodní úrovni (v případě Habsburků smíšeným československo-maďarským rozhodčím soudem se sídlem v Haagu, zřízeným podle čl. 239 Trianonské mírové smlouvy).⁴¹

Nejspornější kauza, opakovaně řešená ještě v letech 2007 až 2011 českými soudy (včetně soudu Ústavního), byla spojena s Maxmiliánem a Arnoštem z Hohenbergu, nezletilými dětmi arcivévodě Františka Ferdinanda d'Este a hraběnkou Žofie Chotkové. Podle názoru Nejvyššího správního soudu (Boh. adm. 1465/1922) by sice do panovnické rodiny neměli být počítáni, protože však byli (na základě pozměňovacího návrhu poslance JUDr. Theodora Bartoška z Volné myšlenky) v zákoně č. 354 výslovně uvedeni, byl jejich majetek také konfiskován.⁴²

Kromě Československa zakotvily možnost vyvlastnění bez náhrady ve svých ústavách také některé další země, zvláště Německo (čl. 153 výmarské ústavy z roku 1919), kde byl tento institut po nástupu nacismu hojně „využíván“.

Trest zabavení majetku byl po roce 1918 staronově zakotven v řadě speciálních předpisů (v zákonu o trestání válečné licho z roku 1919, v zákonu na ochranu republiky z roku 1923 či v zákonu o obraně z roku 1936). V případě zákona na ochranu republiky byla použita konstrukce trestu jako náhrady škody činem způsobené (obdobu myšlenky výše uvedeného císařského nařízení z roku 1915). Ustanovení o propadnutí věci pak obsahovala více než desítky zákonů (z části recipovaných, z části nově přijatých).

Ve zvýšené míře docházelo k zásahům do vlastnických vztahů v éře protektorátu, a to jak na základě československých (většinou vyvlastňovacího) zákonodárství (např. zákona č. 63/1935 Sb. z. a n., o vyvlastnění k účelům obrany státu), tak především nově přijatých předpisů (např. nařízení říšské vlády ze 4. října 1939 umožňujících říšskému protektorovi konfiskovat majetek osob a sdružení podporujících snahy nepřátelské Říši). Konfiskace měly často zastřený charakter: docházelo k nim prostřednictvím dosazování

(ed.). *Zákon o zabránění velkého majetku pozemkového ze dne 16. dubna 1919 č. 215 Sb. z. a n. Zákon rámcový*. Praha: Bursík & Kohout, 1919, s. 36 an.; LINHART, B. *Zabranění velkostatků bez náhrady. Naše doba*. 1920, roč. 27, s. 247–255, 349–356 a 426–440, a KALOUSEK, V. *Rodinný statut dynastie Habsbursko-Lotrinské. Sborník věd právních a státních*. 1923, roč. 23, s. 117–142 (s. 121–142 vlastní text statutu).

⁴¹ K tomu podrobně: VACULČÍK, V. *Habsburger v. Tschechoslowakei 1918–1938*. Bratislava: Epos, 2014. Příslušníkům bývalé panovnické rodiny sice nebyla za převzaté majetky placena náhrada, Československo však muselo obdobě jako u státního majetku přispět jejich protihodnotou do reparací za Rakousko. Na haagských konferencích (ze srpna 1929 a ledna 1930) nakonec byly Československu platy za státní statky ve výši asi 24,5 miliard Kč škrtnuty. Blíže např. KOUKAL, A. Účast profesora JUDra Jana Krčmáře na t. zv. východních reparacích. In: *JUDr. Jan Krčmář. Soubor článků o jeho osobnosti a díle, vydaný u příležitosti 60. narozenin*. Praha: V. Linhart, 1937, s. 182–184.

⁴² K tomu kriticky: PEKAŘ, J. *Omyly a nebezpečí pozemkové reformy*. Praha: Vesmír, 1923, s. 63–67. Polemicky s Pekařem: HERBEN, J. *Nové učení o české šlechtě*. Praha: nákl. vl., 1923, s. 3–20.

německých vnučených správ (*Zwangsverwaltungen*) a následnými exekucemi, či prostřednictvím vyvlastňování, kdy nebyla poskytována adekvátní náhrada. Samostatnou kapitolu představuje tzv. arizace židovského majetku.

K výrazným zásahům do vlastnických vztahů se přistoupilo zejména po druhé světové válce prostřednictvím dekretů prezidenta republiky. Konfiskace byly v českých zemích prováděny především na základě dekretu č. 12/1945 Sb., o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa, a dekretu č. 108/1945 Sb., o konfiskaci nepřátelského majetku a o Fondech národní obnovy.

4. VÝVOJ V LETECH 1948 AŽ 1989

4.1 Po roce 1948 se prosadila uživatelská a sociální koncepce vlastnictví, zdůrazňující prioritu společenského zájmu. Podle sovětského vzoru docházelo k rozlišování vlastnictví podle subjektu, přičemž se preferovalo státní vlastnictví. Výhodiskem úpravy majetkových vztahů se stala Ústava 9. května (ústavní zákon č. 150/1948 Sb.), zejména Základní články (zvláště čl. XII), kapitola I. o právech a povinnostech občanů (zvláště § 8–9) a kapitola VIII. o hospodářském zřízení (zvláště § 158 a 159) včetně jednotného hospodářského plánu.⁴³

Pro majetkoprávní úpravu v občanském zákoníku (zákon č. 141/1950 Sb.) byla charakteristická nadřazenost zájmu celku, zmiňme zejména 1) odkazy na obecný zájem,⁴⁴ a 2) preferenci a zvláštní ochranu socialistického vlastnictví a socialistických právnických osob.⁴⁵ Vlastnictví se dělilo na socialistické (§ 100 a násl.), osobní (§ 105) a soukromé (§ 106), socialistické vlastnictví dále na státní a družstevní, přičemž za vyšší formu bylo považováno státní socialistické vlastnictví a spolu s ním měly být rozvíjeny vlastnictví družstevní a osobní; soukromé vlastnictví mělo naopak postupně zanikat. Předmět vlastnictví byl sice omezen pouze na věci hmotné (§ 23), což znemožňovalo zvýšenou ochranu užívacích práv prostřednictvím vlastnictví práva jako věci nehmotné, oprávněnému detentorovi se však poskytovala obdobná ochrana proti třetím osobám jako vlastníkovi (§ 152 odst. 2).

Uživatelská koncepce se prosadila např. také při úpravě manželského majetkového práva, když bylo (po vzoru slovensko-uherské *koakvizície*) zavedeno zákonné společenství majetkové (§ 22–29 zákona č. 265/1949 Sb., o právu rodinném).

V návaznosti na společenské a právní proměny se na počátku 60. let začala připravovat nová kodifikace občanského práva, která se měla zaměřit na „živé socialistické vztahy“.

⁴³ K éře socialismu srov. LAZÁR, J. Die Veränderungen der Eigentumsordnung in der ehemaligen Tschechoslowakei während der Jahre 1948 bis 1989. In: *Recht im Sozialismus. Analysen zur Normdurchsetzung in osteuropäischen Nachkriegsgesellschaften (1944/45–1989)*. Bd. 1. *Enteignung*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1999, s. 101–116.

⁴⁴ U platností právního úkonu § 36 a zvl. závětí § 548, u nabytí vlastnictví § 126, 139, 140 a 154 odst. 2, u práva stavby § 161.

⁴⁵ Srov. obecně k právnickým osobám § 21 a k vlastnictví § 100–104, u promlčení § 87, u nabytí vlastnictví vydržením § 115, nálezem § 119 a 121 či zpracováním § 125, u spoluvlastnictví 135 a 140, u ochrany věcných práv 153 a 154 odst. 2, u práva stavby § 158 a 168 odst. 2, u věcných břemen § 179 odst. 2, u zástavního práva § 190 odst. 2 a 204, u postoupení pohledávky § 262 odst. 2, u práva předkupního a jiných výhrad § 380 a 381.

Novým východiskem úpravy majetkových vztahů se stala Ústava ČSSR z roku 1960 (ústavní zákon č. 100/1960 Sb.), zejména hlava I. o společenském zřízení (zvláště čl. 7–11).

Pro majetkoprávní úpravu v občanském zákoníku (zákon č. 40/1964 Sb.) byl opět charakteristický paternalismus a odkazy na zájem společnosti.⁴⁶ Ještě více také byla posílena uživatelská koncepce, což se odráželo zejména u úpravy osobního užívání bytů, jiných místností a pozemků (§ 152–221).

Přijetí občanského zákoníku přineslo zásadní odklon nejen od civilistické tradice, ale také od reálného fungování společnosti, což se projevilo také u problematiky nabývání vlastnictví a výkonu vlastnických práv (pomínutí úpravy držby a vydržení či sousedských práv; úplné opuštění koncepce věci ničí, respektive nemožnost přivlastnění věci nepatrné hodnoty; nedostatečná úprava věcných břemen, nemožnost vydědění aj.). Řada z těchto nedostatků byla pozdějšími novelami sice napravena (zejména zákonem č. 131/1982 Sb.), určité negativní rysy zákoníku se však ještě prohloubily (zvláště jeho sankční charakter u propadnutí majetku emigrantů zakotvený v § 453a). Zprostředkovatelem civilistické tradice se stal zákoník mezinárodního obchodu z roku 1963.

V souvislosti s novou koncepcí vlastnických vztahů se do odborné literatury vrátila také myšlenka děleného vlastnictví, odrážející diskuze z dalších socialistických zemí (Sovětského svazu, Jugoslávie a Polska), která mohla podle některých autorů charakterizovat vztahy státního a podnikového vlastnictví, v éře normalizace však byla jako „revizionistická“ odmítnuta.⁴⁷

4.2 Poúnorové ústavy paradoxně poskytovaly větší ochranu vlastnictví než ústava prvo-republiková: v Ústavě 1948 (§ 159) se zaručovalo soukromé vlastnictví menších podniků (do 50 zaměstnanců) a samostatně hospodařících zemědělců (do výměry 50 ha); osobní vlastnictví se prohlašovalo za nedotknutelné v Ústavě 1948 (čl. XII a § 158) i v Ústavě 1960 (čl. 10) a obdobně i v obč. z. 1950 (§ 105) a obč. z. 1964 (§ 131). Zatímco však po roce 1918 byla radikalita ústavodárce v zákonodárné i aplikační praxi mírněna, po roce 1948 se naopak (bez ohledu na ústavní garance) zesílila. Samostatnou kapitolu pak představují nezákonné praktiky v době socialistické éry (v rámci nucené kolektivizace v 50. letech a dalších „projektů“).

Zákonná úprava vyvlastnění se v obecné rovině nacházela v občanských zákonících a předvíдалa poskytnutí náhrady (srov. § 108 obč. z. 1950 a § 131 a 204 obč. z. 1964), podrobnější úprava byla obsažena ve stavebních předpisech: v zákoně č. 280/1949 Sb., o územním plánování a výstavbě obcí, který byl doplněn prováděcím vládním nařízením č. 93/1950 Sb., o výstavbě obcí, následně v zákonech č. 84/1958 Sb., o územním plánování, a č. 87/1958 Sb., o stavebním řádu, a konečně v zákoně č. 50/1976 Sb., o územním plánování a stavebním řádu, který byl ve znění řady novelizací účinný až do konce roku 2006. Výkon vlastnických práv byl samozřejmě omezen řadou dalších předpisů.

V oblasti trestního práva zdůrazněme zejména staronové zakotvení trestu propadnutí majetku (v § 47 zákona č. 86/1950 a v § 51 a 52 zákona č. 140/1961 Sb.), který je obsažen i v současném trestním zákoníku z roku 2009.

⁴⁶ U obsahu a ochrany osobního vlastnictví § 130 a 131, u podílového a bezpodílového spoluvlastnictví § 142 a 148 odst. 2, u zániku práva užívání bytu § 184, u osobního užívání pozemků § 204, u neoprávněné stavby § 221.

⁴⁷ LUBY, Š. Buržoázne a revizionistické vlastnícke teórie. In: *Kritika buržoazních a revizionistických koncepcí státu a práva*. Praha: Academia, 1975, s. 561–601, zvl. s. 592–596.

4.3 Pro socialistickou éru sice byla charakteristická uživatelská koncepce, v případě některých občanskoprávních institutů jako vydržení, nabytí od nevlastníka či dědění ze závěti však bylo (ve srovnání s v. z. o.) posíleno „mocenské“ pojetí.

V obč. z. 1950 došlo ke zjednodušení i zpřísnění úpravy vydržení (§ 115–118). Vyžadovala se tzv. oprávněná držba, kdy držitel musel být „*se zřetelem ke všem okolnostem v dobré víře, že mu věc nebo právo náleží*“ (§ 145), mimořádné vydržení ani vydržení nezcizitelných věcí v socialistickém vlastnictví nebylo možné.

Občanský zákoník 1964 vydržení ani držbu původně vůbec neupravil (důvodem měla být přílišná tvrdost vůči vlastníkovi, kolize s ústavní ochranou vlastnictví a řídký výskyt v praxi), naopak zachovány byly v zákoníku mezinárodního obchodu (§ 95–99). Novelou č. 131/1982 Sb. se však vydržení (srov. § 132a, § 135a) do občanského zákoníku vrátilo: bylo však možné vydržet pouze do osobního (nikoli soukromého) vlastnictví, takže nebylo možné ani vydržet vlastnické právo k pozemku (pokud byly splněny podmínky vydržení, stával se vlastníkem pozemku stát, a tomu, kdo měl pozemek v oprávněné držbě, vznikalo ze zákona právo, aby s ním byla uzavřena dohoda o osobním užívání pozemku, které bylo bezplatné).

Nabytí od nevlastníka bylo z v. z. o. převzato ještě do obč. z. 1950 (§ 154 a 557), v obč. z. 1964 to však bylo, kromě tradičního nabytí od nepravého dědice (§ 486), omezeno pouze na nabytí od socialistické organizace (§ 228). Nabytí od nevlastníka naopak upravoval zákoník mezinárodního obchodu (§ 325).

V oblasti dědického práva bylo znemožněno omezování dědiců podmínkami a příkazy (a zejména svěřenským náhradnictvím): v obč. z. 1950 (§ 550 a 565), v obč. z. 1964 (§ 478), výjimkou byl příkaz ke kolaci (§ 484), přesto praxe příkazy či podmínky v omezené míře umožňovala, respektive byly vykládány jako povolání za dědice (nařízení dědici vyplatit peněžní částky jiným osobám či možnost obecného náhradnictví). Úprava byla vedena snahou zvýhodnit „živé před mrtvými“ a co nejméně omezovat nového vlastníka.

5. VÝVOJ PO ROCE 1989

5.1 V rámci polistopadových proměn se opět prosadil mocenský přístup k vlastnictví. Došlo k tomu jak na úrovni zákonné (zejména tzv. velkou novelou č. 509/1991 Sb.), tak i ústavní (Listinou základních práv a svobod z roku 1991, zvláště čl. 11, v němž se mj. stanovovalo, že „*vlastnické právo všech vlastníků má stejný zákonný obsah a ochranu*“).

Základními pilíři majetkových přesunů po roce 1989 se staly restituce⁴⁸ a privatizace.⁴⁹ V rámci různých privatizačních způsobů byl do značné míry zohledněn uživatelský přístup, protože byli (přirozeně) zvýhodněni ti, kteří majetek spravovali či užívali (ať už šlo o podniky či bytový fond).⁵⁰

Z velké novely občanského zákoníku zmiňme zejména provedení jednotného pojmu vlastnictví, s čímž dále souvisela např. také změna práva osobního užívání pozemku

⁴⁸ V rozmezí let 1990 až 2012 bylo přijato devět restitučních zákonů.

⁴⁹ Jednalo se zejména o tzv. malou privatizaci (zákon č. 427/1990 Sb.) a tzv. velkou privatizaci (zákon č. 92/1991 Sb.).

⁵⁰ Nejnověji srov. BÁRKOVÁ, D. Privatizace (po roce 1989). In: *Encyklopedie českých právních dějin. Sv. VII. Plzeň: Aleš Čeněk, 2017, s. 782–785, a PRŮCHOVÁ, I. Restituce (po roce 1989). In: Encyklopedie českých právních dějin. Sv. X. Plzeň: Aleš Čeněk, 2017, s. 462–471. Tam také další literatura.*

na vlastnictví (§ 872). K oslabení uživatelské koncepce došlo také zavedením možnosti smluvní modifikace rozsahu bezpodílového spoluvlastnictví (§ 143a), naopak k jejímu posílení v rámci nabytí vlastnického práva od nevladníka v obchodním zákoníku z roku 1991 (§ 446), využívané cestou tzv. fakultativních obchodů (podle § 262) také fyzickými osobami (nepodnikateli).

Po vzoru obč. z. 1950 náležela oprávněnému detentorovi obdobná ochrana jako vlastníkovu (§ 126 odst. 2). Zvláštní pozornost si ještě zaslouží judikatura Nejvyššího soudu, podle níž se může vyklizení osob bydlících v bytě bez právního důvodu zásadně domáhat pouze nájemce bytu a pronajímatel k tomu nemá aktivní věcnou legitimaci (srov. 26 Cdo 503/2000, 26 Cdo 451/2000, 26 Cdo 2720/2004, 26 Cdo 1998/2005, 26 Cdo 548/2006). Jde o poměrně nezvyklý případ prosazení výlučnosti v rámci uživatelského přístupu, kdy obligační právo působí *erga omnes* a věcné právo buď vůbec ne, nebo pouze *inter partes*. Můžeme říci, že jde o uplatnění mocenské koncepce „naruby“.

5.2 Výrazným mezníkem ve vývoji soukromého práva se stalo přijetí občanského zákoníku z roku 2012, který se programově vrací k česko-rakouské právní tradici. Jeho prostřednictvím dochází k opětovnému posílení uživatelské koncepce: ať již zavedením mimořádného vydržení (§ 1095), nabytí vlastnického práva od neoprávněného (§ 1109 a násl.), práva stavby (§ 1240 a násl.), reálnými břemeny (§ 1303 a násl.), svěřenským nástupnictvím (§ 1512 a násl.) či vedlejšími doložkami v závěti (§ 1567 a 1568).⁵¹ Mimo domácí tradici pak musíme zmínit zejména úpravu svěřenského fondu (§ 1448 a násl.), inspirovanou quebeckým občanským zákoníkem a patřící v současnosti k nejdiskutovanějším otázkám.⁵² Ze zákona o obchodních korporacích z roku 2012 můžeme uvést tzv. sankční ručení vlivných a ovládajících osob (srov. § 74 a násl., zvláště § 76 odst. 3).

Velký potenciál pro rozvinutí uživatelského přístupu představuje širší pojetí věci v právním smyslu (včetně věcí nehmotných) a s tím spojená tzv. absolutizace obligačních práv, využitelné zejména u užívacích práv (viz § 979, 1011, 1044, speciálně u nájmu § 2211–2212).⁵³ Budou se jistě dít pokusy o jeho reinterpretační, stejně jako k tomu došlo za účinnosti v. z. o. historickoprávní školou, domnívám se však, že se do stavu klasického rozlišování věcných a obligačních práv před vystoupením normativní školy již nevrátíme a naopak bude více zohledněn „absolutní“ prvek i u pohledávek (např. v případě nabytí od neoprávněného).

Zohlednění uživatelské koncepce je v současnosti charakteristické zejména pro oblast veřejného práva, ať již zmíníme problematiku výnosů z trestné činnosti, prokazování

⁵¹ Při svěřenském nástupnictví, odkládací podmínce či doložce času jsou práva předního dědice omezena jako práva poživitele (§ 1521 a 1567).

⁵² Právní charakter svěřenského fondu je sporný, jedná se o „majetek na cestě“, čímž má z hlediska kontinentálního právního myšlení nejbliže k tzv. ležící pozůstalosti (srov. STLOUKALOVÁ, K. Svěřenský fond a jeho paralely v římském právu. *Acta Iuridica Olomucensia*. 2014, roč. 9, Supplementum 3: Receptce římského práva v Evropě, s. 175–188). K svěřenským fondům srov. BEDNÁŘÍKOVÁ, B. *Svěřenské fondy. Institut pro uchování a převody rodinného majetku*. 2. vydání. Praha: Wolters Kluwer, 2014, a dále příspěvky řady autorů (Havel, Horn, Houfek, Kocí, Mírová, Richter, Ronovská, Skuhřavý aj.).

⁵³ Srov. ELIÁŠ, K. a kol. *Nový občanský zákoník s aktualizovanou důvodovou zprávou a rejstříkem*. Ostrava: Sagit, 2012, s. 427, 437–438, 454–455 a 841–842. Blíže: ELIÁŠ, K. Pojetí věci v právním smyslu v návrhu občanského zákoníku. (Srovnávací studie.) In: *Pocita Martě Knappové k 80. narozeninám*. Praha: ASPI, 2005, s. 59–74, a ELIÁŠ, K. Věc jako pojem soukromého práva. *Právní rozhledy*. 2007, roč. 15, č. 4, s. 119–126.

původu majetku či střetu zájmů. V případě medializované novely zákona o střetu zájmů (č. 14/2017 Sb.), však její autoři, pokud nemělo jít spíše o politické gesto, nedostatečně zohlednili proměny současného právního řádu.

SHRNUTÍ A VÝHLEDY

Po rámcovém představení proměn pojmu a ochrany vlastnictví za posledních dvě stě let se pokusme o určitá zobecnění, která mohou mít také predikční potenciál.

1) Vývoj osciloval mezi koncepcí „uživatelskou“ a „mocenskou“ – jako mezníky můžeme uvést polovinu 19. století, polovinu 20. století a 90. léta 20. století, což koresponduje s významnými společensko-politickými změnami (uživatelský přístup byl určující do poloviny 19. století a od poloviny 20. století).

V průběhu každé etapy se obě pojetí v různé míře prostupovala a doplňovala: po roce 1918 se například začíná opět prosazovat uživatelský přístup, což se odrazilo zejména v rámci pozemkových reforem (přerozdělení zemědělské půdy s ohledem na dosavadní nájemce, ale také omezení dispozičního práva nabyvatelů) a dále v bytové oblasti (posílení postavení a ochrany nájemce); výrazně se přitom reflektoval sociální rozměr problematiky.

Ve srovnání s 90. lety 20. století aktuálně dochází v souvislosti s rekonstrukcí soukromého práva k posílení uživatelské koncepce: jak zakotvením řady tradičních institutů (např. mimořádného vydržení či svěřenského nástupnictví), tak zejména širším pojetím věci v právním smyslu (včetně věcí nehmotných). Větší zohlednění uživatelského pojetí se zřejmě projeví také v přístupu právní vědy a judikatury.

2) Mezi mocenskou a uživatelskou koncepcí, respektive mezi nedílností a nedotknutelností vlastnictví existovala úzká provázanost. Posílení uživatelského přístupu a rozlišení různých kategorií vlastnictví po roce 1948 přineslo z ústavně i občanskoprávního hlediska (*de iure*) zvýšenou ochranu osobního vlastnictví ve srovnání s úpravou vlastnictví v meziválečné éře (viz limitovaná možnost vydržení či nabytí od nevlastníka); nesmíme však samozřejmě pustit ze zřetele principiální dobové omezení svobody.

3) Teze o nedotknutelnosti vlastnictví odrážela spíše politický než právní pohled, měla však nedocenitelný výchovný rozměr a formovala dobový způsob uvažování právníků i neprávníků. Z historicko-právní perspektivy však o ní můžeme mluvit pouze ve vazbě na osobní sféru a lidskou důstojnost.

On the Transformation of the Conception of Ownership from Austrian Constitutions up to the Present Day

Ondřej Horák

Abstract: The paper deals with the changes of the notion and protection of the ownership in the Czech lands from the 19th century till the present day, especially with the issue of inviolability, inseparability and object of ownership. From the historical legal perspective two questions will be analyzed: 1) How the ownership changed during the last 200 years and towards what it is heading? 2) Is it possible and appropriate to speak about “inviolability” of ownership? We can summarize that the development oscillated between the “user” and the “power” concept of ownership (user concept was determining till the middle of the 19th century and from the 50s to the 90s of the 20th century), and that „inviolability“ can only relate to property tied to personal sphere of the owner.

Key words: property, ownership, divided ownership, inviolability, inseparability, confiscation, expropriation